

ПОЛЕМІКА

Олександр Яровий

ТАЛАНТ ЗА ДИМОВОЮ ЗАВІСОЮ

(Штрихи до проблеми «Тичина і анти-Тичина»)

Цей поет — геній чи графоман?

Очевидно, таке незвичайне питання міг би поставити не один читач Павла Тичини, детально і вдумливо ознайомившись із його літературною спадщиною. Справді, поляризованість митця — неймовірна. Один полюс Тичининою творчої планети — це чарівне царство справжньої глибокої поезії, музика всесвіту і людської душі, відкарбована у слові. На протилежному — панує вічний холод і темрява безживних словосплетінь, фальшивих гасел, органічно чужих Тичині маршових акордів...

О панно Інно, панно Інно!
Я — сам. Вікно. Сніги...
Сестру я Вашу так любив —
Дитинно, злотоцінно.
Любив? — Давно. Цвіли луги...
О, панно Інно, панно Інно,
Любові усміх квітне раз — ще й тлінно.
Сніги, сніги, сніги....

Це — Тичина.

Комсомольці до роботи.
Геть старе життя на злом.
Хай стирається різниця
Поміж містом і селом.

Це також Тичина.

Важко повірити, що обидва уривки вийшли з-під пера одного поета. Величезна прірва поміж генієм та графоманом, та «обидва» були і є в українській літературі однією особою — Павлом Григоровичем Тичиною.

Навіть побіжний огляд критичних оцінок тичининської творчості засвідчує: літературознавці стоять часом на різко протилежних позиціях, їх погляди відзначаються такою ж поляризованістю, як сам дорожок поета. Виражена неоднотайність думок є найліпшим доказом того, що перед нами справді мистецьке явище, талант масштабний і потужний — бо ж сірість, безликість навряд чи становитиме предмет суперечок. Фахівцеві, або просто обізнаному аматору української поезії, може видатися дивним сам цей підхід — кому ж потрібно доводити, що перед нами великий поет? Це аксіома! Доводити потрібно, і багатьом. Гірші й найгірші твори П. Тичини стали для пересічного читача димо-

вою завісою, яка приховала справжні здобутки поета. Учень, ще, можливо, не знаючи жодного поетового рядка, приходить до шкільного вивчення творчості П. Тичини з комплексом упередженості. Він наперед зневажає й не любить тичининської творчості, бо ця запрограмована зневага передавалася з покоління до покоління. Щоб уникнути голослівності, вдаючись до цитати, в котрій ненавмисно вдало сконцентровано сутність «середньостатистичного» уявлення про П. Тичину. Цитата не з літературознавчої праці, а з твору учня. В усній відповіді учень не зміг назвати жодного твору П. Тичини, проте пише:

Найбільше з усієї української літератури мені не подобається Павло Тичина. На мою думку, це людина, яка не мала ніякого хисту до поезії. Його вірші не мають ні рими, ні ритму (за виключенням деяких «партійних»), а подекуди і змісту. Недарма в народі кажуть: «Краще з'їсти кирпичину, ніж учить Павла Тичину!», «А Тичина пише вірші, та все гірші, та все гірші». **Народ просто так казати не буде** (Підкреслення наше. — О. Я.) До того ж, ця людина скорилася долі, партії (на відміну від Симоненка, Стуса та й багатьох інших) і писала вірші на замовлення партії й уряду. І я вважаю, що таку людину не можна назвати справжнім поетом. Я зневажаю таких людей».

Саме так — не більше й не менше. Вибачимо авторові певну стилістичну незугарність, відсутність компетенції в питаннях поезики та запальність юного максималіста. Звичайно, наводимо цей уривок не для полеміки з «критиком»-дилетантом. Полемізувати будемо з думкою загалу. Бо наведені рядки — це ілюстрація всеохопної типовості мислення, яка культивувалася роками, підтвердження того, наскільки стійким виявився догматизм уявлення про П. Тичину. Так, об'єктивно поет справді «розколовся» на гасельника-борзописця і справжнього поета (який у ньому не «вмирав» цілковито, всупереч поширеній думці.) А в масовій свідомості той другий, справжній поет не існував! Трагічний парадокс «народного» (читай — смаково-нерозвиненого) сприймання Тичинини вірші «римовані», «про партію» — нецікаві, осоружні; його вишукана й відточена поезія — недосяжна розумінню маси, тому — така ж «погана», як і партійна лірика. **«Народ просто так казати не буде...»** У цій, можливо, до кінця й неусвідомленій учнівській фразі — ціла філософія, що сіялася в людську свідомість десятиліттями. Але що таке «народ»? Міфічність «народу», як поняття на означення чогось інтелектуально однорідного доводив у свій час ще Х. Ортега-і-Гасет. А чи застаріло сьогодні пушкінське — «Поет, не дорожи любовію народної?..». Мабуть, зайве навіть доводити, що мається на увазі не народ як священне нам поняття, як єдина історико-культурна спільнота, а — як далека від культури маса, чернь, плебс. Лише радянські «оновителі світу» могли дійти маразматичної ідеї пролеткультівства, коли потенційним письменником проголошувалась кожна особа, що зазедве вивчилася грамоти. Звісно, П. Тичина, що синтезував у своїй самобутній творчості передові течії світової поезії, був ніби відгороджений бар'єром від такого «письменства» і «читацтва». А коли почав наближатися до «масового читача» і самопримітивізуватися — досяг ефекту протилежного: віддалився від читача взагалі. Як пише С. Тельнюк, наводячи тичининський триптих «Листи до поета» (1920), «зрозуміла поета тоді... тільки інтелігентка. Селянка... дивиться на нього як на самозванця і каже: «Не так, як у Тараса». Про робітництво вже й не кажу — воно вже й тоді виховувалося у дусі заперечення української мови, літератури, культури взагалі. Залишався тонкий шар інтелігенції, яка розуміла, що за титан з'явився на українському видноколі!»

Яка доля спіткала той шар української інтелігенції в сталінські часи, нам відомо. Так П. Тичина залишається, по суті, без читача.

А тепер ще раз, востаннє, звернемось до юного опонента. На протидію П. Тичині він наводить постаті В. Симоненка, В. Стуса, творчість яких, очевидно, знає не краще, ніж творчість П. Тичини, але, підкоряючись — знову ж таки — магнетизму масового обоожнювання, вважає, що відшукав Тичининих антиподів. Але той же В. Стус, що глибоко шанував П. Тичину, з гіркотою писав у «Феномені доби»: «Двадцять століть заправило від митця такого характеру, який здатен витримувати і понадлюдські перевантаження. Тичина такого характеру не мав. Він був занадто ніжний для цього, може, найжорстокішого віку...»²

І цей жорстокий вік вивів камерного, інтимно-ліричного співця на майдани і трибуни. Що ж, культура деспотичних режимів у своїх речових, матеріальних виявах завше тяжіла до помпезності, циклопічної монументальності, а в духовній сфері — до надмірної масовості, «всенародності». Масштабні ілюстрації могутності держави (в архітектурі, живописі, літературі) покликані були — як в античні часи, так і в радянський період — підкреслити «нічогонеартість» окремої людини, таким різким контрастом змусити її до благоговіння перед владою, що витворила подібні «дива». Держава — це все, Народ — це все, окрема людина — тільки цеглинка в масиві Народу. Уніфікація індивідів, котру сповідував і активно провадив у життя радянський тоталітаризм, вимагала засобу, який допоміг би нейтралізувати всяке інакодумство і взагалі нешаблонне мислення, привести людський інтелект до «загальнонародного» спільного знаменника. Таким інструментом «виховання нової людини» стала радянська ідеологія, що виросла в ціле мистецтво задурманювання мільйонів умів.

Нова доба вимагала нових міфів і нових героїв. Крім Олімпу можновладців, треба було заснувати пантеон напівбогів, відомих діячів у сфері літератури й мистецтва (основних підвалин ідеології). Тяжка доля стати в очах народу верховним жрецем «нової» української поезії випала Павлові Тичині.

С. Тельнюк, багаторічний дослідник творчості П. Тичини, у згаданій вже статті писав про поетів — сучасників П. Тичини: «Ім усе простилося: і оті пісні, що всенародно співалися цілі десятиріччя, і грубезні книги про Сталіна, і неодноразові нагородження Сталінськими преміями, — одному Тичині це не пробачилося».³

Проблему ставлення читачів до тичинівського доробку ми вже зачепили, повернемось до неї й далі, а зараз слід зупинитися на причинах: чому саме П. Тичина серед багатьох інших українських письменників був обраний владою для поступового возвелення, для демонстрації — як вихованця комуністичної ідеї, співця «найгуманнішого суспільства». Адже ж і комуністом на той час не був, і хитання певні малися — то формалістські, то символістські, і чітку ідейну позицію не відразу виробив, м'якотілий інтелігентик, абстрактний гуманіст... Невже не було бездоганніших претендентів, що відразу безапеляційно стали в «червоні лави» письменства? Були. Але владі потребувався значний художник, чие ім'я вже мало широкий розголос вдома і за рубежом — от, мовляв, які велетенські таланти підтримують радянську владу, перебувають на службі суспільства будованого соціалізму.

Вихід у світ 1918 року «Сонячних кларнетів», за підсумком Л. Новиченка, став «подією в тодішній українській поезії. Перед читачами і критикою постав поет, який ніби ніколи й не був учнем, початкуючим віршувальником».⁴ Особливо наголошувала тогочасна критична думка на небувалій музичності поетового слова, глибині, свіжості образів і їх лаконічно-точному вираженні, на вдалому новаторському синкретизмі фольклорно-традиційних елементів з новітніми досягненнями світової

літератури, зокрема поезії французького і російського символізму. Визначний польський поет Ярослав Івашкевич підкреслив «виняткову силу і свіжість» віршів П. Тичини. Увага українських та російських критиків була тим більш закономірною. Літератори української діаспори (зокрема, Є. Маланюк) теж помітили появу небуденного таланту. Редагований Є. Маланюком часопис «Веселка» у 1923 р. назвав П. Тичину «предтечею», котрий возвістив Україні прихід конгеніального Шевченкові обдарування. Словом, П. Тичина, проминувши фазу початківської маловідомості, відразу став величиною в сузір'ї видатних слов'янських письменників. Владі залишалося тільки «приручити» відомий світові талант, поставити його собі на службу, зробити Стахановим літератури.

Парадоксальний тичинівський злет-падіння почався, в основному, з публікації в «Правді» твору «Партія веде» мовою оригіналу (21 листопада 1933 р.). Це вже було жестом великої «довіри» властью імущих: аякже, вірш не потрібно навіть перекладати на «язык интернационального общения», його провідна ідея близька й зрозуміла кожній радянській людині без перекладу. Шоправда, в активі поета-академіка вже до цього була «партійна» книга «Чернігів» (1931), але її одверто «насміхаторські», пародійні рифмовки законів діалектики та політичних гасел змусили навіть вірогідданих критиків замислитись і віднести книгу до творчих невдач поета.

Обравши долю «безпартійного комуніста», П. Тичина мав стати для світу живою ілюстрацією того, як геніальні лєнінські ідеї завойовують серця навіть непартійців. Владі вигідніше було не поспішати з посвяченням поета в сан комуніста. Бо ж — не з партійного обов'язку а «з веління душі» вихваляє поет успіхи Країни Рад...

І почалася ескаляція співця — шабель за шаблем — на найвищі яруси суспільної ієрархії, делегування на високі зібрання, конгреси тощо. В другій половині 30-х років П. Тичина — директор інституту літератури АН УРСР, з 1946 р. — народний депутат Верховної Ради СРСР, у війну і після (1943 — 1948 р. р.) — міністр освіти УРСР, з 1953 по 1959 рік — голова Верховної Ради УРСР, заступник Голови Ради Національностей Верховної Ради УРСР, член товариств, комітетів, президентів, кавалер орденів та медалей. Твори П. Тичини перекладаються на мови соц- і не соцтабору, творчість відзначається Державними преміями... Врешті, незадовго до смерті П. Тичина стає Героєм Соціалістичної Праці. Більш ніж третину століття радянська система реалізовувала свій план щодо Тичини — і реалізувала: поет зник і став тихо зневажаюваний власним народом, а натомість з'явився літературний стахановець, що, як вугілля на-гора, видавав на літературну поверхню словесну сировину...

Не чіпайте... моєї України:

Тільки це ж моя втіха одна!⁵

Так писав П. Тичина у молоді роки. Він кохав Україну. За що ж незлюбила його Україна, чому ж він залишився в колективній пам'яті народу тільки творцем «барабанної лірики», убого-нудних віршоблоків? С. Тельнюк пише: «Дев'яносто відсотків української людності — це ті, що не люблять творчості Павла Тичини... Ні... дев'яносто дев'ять. А, може, й ще більше».⁶ Як одне з підтверджень наводить широковідомі частівки із серії насмішок над П. Тичиною, отих зловязких епіграм на кшталт «В полі трактор дир-дир-дир». Важко не погодитися з дослідником, що П. Тичина (чому саме він, а не, наприклад, О. Корнійчук, опусами якого пресингувалася свідомість найширших мас?) став символом радпристосуванства, підлабузництва й бездарності в очах народу. Як на нашу думку, дві з головніших причин — такі. По-перше — дія викли-

кає рівноцінну протидію. Зрозумілою захисною реакцією на «тиск Тичиною» стала неприязнь до нього. Чим більше влада силкувалася витворити з поета божка, тим більше народ (може, й інстинктивно) опирався, знаходячи віддушину в тому, що набридле постійним згадуванням ім'я від душі можна було поваріювати в знущальницьких частівках. Народ чи не завжди перебуває в опозиції до політичної влади, а П. Тичина давно вже став більш явищем політики, ніж літератури. Він, persona grata, настільки нерозривно злився в народній уяві зі своїми «офіційними благодійниками», що про поета стали складати фольклорні байки вже не як про людину, а як про атрибут ненависної влади. Тичина став ідеологемою, став уявлятися символом тоталітарного устрою — як колгосп, як першотравнева демонстрація, як серп і молот...

Нарешті, друга, як ми гадаємо, причина падіння поетового реноме в очах співвітчизників. Вона полягає вже не в ідеологічному галасі круг імені П. Тичини, а в самих його творах. Народ їх не зрозумів, незважаючи на позірну примітивність. Вірніше, зрозумів те, що лежало на змістовій поверхні. Але тичинівський підтекст, поетова насмішка залишилися неспійманими. Так вважає С. Тельнюк у статті, яку ми так щедро цитуємо (річ у тому, що вона є чи не першою найсміливішою вітчизняною спробою сьогодення зірвати ідеологічну ширму і показати «іншого» Тичину). Дослідник розвиває і поглиблює думку американця О. Тарнавського: соцреалістичні твори П. Тичини — це грандіозна містифікація, розиграш, «люта пародія». Дійсно, ряд аргументів, наведених С. Тельнюком, вагомі. Чи міг, наприклад, П. Тичина — знавець світової філософії — всерйоз писати, що «перепони всі досліджено», «глибини всі розгадано?..» Наводяться паралелі між «безжалюсними» строфами поета (в яких він прагне виправдати «залізність» нової доби, «традицій підризацію» і таке інше) та з творами більш ранніми, з тим же «Прометеєм» — де пронумеровані, знеосіблені і обездуховлені представники «майбутнього» суспільства, колективізовані «оновителі» світу, постають різко негативно. Вдається автор і до інших паралелей: мовляв, шевченківське іронічне проголошення слави «хортам, і гончим, і псарям, // і нашим батюшкам-царям» подібне до тичинівських здравиць Сталінові та компартії; ці здравиці, мовляв, теж «не всерйоз», це — сарказм, троянський кінь у фортеці сталінського соцреалізму. Зрозумілим є прагнення дослідника вбачити і виділити в спадщині П. Тичини кращі риси, реабілітувати митця в очах широкої громадськості. Наведені ним докази виглядають правдоподібно, майже незаперечно. Та не варто їх абсолютизувати. Однозначно, що П. Тичина не належав до когорти борців (навіть прихованих). Врешті-решт, кожна мистецька особистість вирізняється певними рисами характеру. Ніжний лірик, самозаглиблений і чуйний до людей інтелігент (а саме таким запам'ятався поет близькому оточенню) не повинен штучно возводитись в ранг борця проти культу особи.

Як би там не було, важко повірити, що вся тичинівська «соцреалістична» творчість є пародією, прихованим знущанням над режимом. Це — теж певна відверта мистецька концепція, певна сторона поетової творчості.

Поете! Ой гляди. Візьми себе в обцеьки.
В красивому кохайсь, — але не розпливайсь.
Не будь у творчості цвітастим та тісеньким,
А в тоні героїчним, мужнім озивайсь.⁷

Це з вірша «До себе самого й до молодих поетів», написаного в останній рік життя (1967). Хіба тут є хоч тинь іронії? Цілком серйозно поет-метр на власному прикладі повчає молодших колег, закликає до неприродних для нього (блисучого лірика в молодості!) «мужньо-заліз-

них» мотивів. В цьому ж вірші, полемізуючи з самоепіграфом «Тополі арфи гнуть», поет пише:

Тополі арфи гнуть?..

Не ті тополі це — що я в юнацтві бачив.

І далі, бажаючи якомога більше зневажити юнацькі «словесні любування», романтизованими тополями, вдається до моторошної анти тези: на тих тополях «повішених терзав проклятий гітлеризм». Подібні ходи — явно не з іронічно-пародійної палітри. На повен голос, щиро автор засуджує себе колишнього, хоче переконати читача в своєму цілковитому «перевихованні»: я — вже не «закучерявлений», ліричний Тичина, я мужній боець радянської мистецької гвардії.

Прагнення П. Тичини позбутися ліричності свого голосу, проспівати «псалом залізу» простежується не тільки у віршах, а й щоденникових записках. В 1936 р., наприклад, в конспекті виступу, поет записує: «Величну пісню створити, пісню, яка б переливалася всіма фарбами епохи!»⁸ І далі: «Написати політичну пісню без належної зарядки. — аніж не можна. Зарядку ми, художники, одержуємо у вас, у робітництва, на новобудовах, в індустрії».⁹ Про яку пародійність тут можна говорити? Цілковито від душі поет вірить (чи намагається повірити), ніби мистецтво черпає силу... «в індустрії!..»

Дійсно, Шевченкова «слава» царям у «Кавказі» була справді іронією, художнім засобом. Але невже більша частина творів П. Тичини — теж «художній засіб»? Теж іронія, теж знущання над владою, до якого автор вдавався десятиліттями? Зрозуміло, це — лише припущення С. Тельнюка, бо навіть він, довго будучи знайомим із Павлом Тичиною, не може згадати жодного хоча б натяку з його вуст на те, що вся його словесна продукція багатьох літ є прихованою насмішкою.

Без сумніву, П. Тичина гостро відчував трагізм власного становища, коли в «общеньках» ідеології йому дедалі більше давалося взнаки творче безпліддя, а перо не могло позбутися запрограмованості, виводячи «потрібні» слова. Щоб якимось компенсувати відчуття порожнечі, П. Тичина часто звертається до молодих поетів — можливо, вбачаючи в них продовжувачів того, що не вдалося йому, реалізаторів тих творчих потенцій, які для нього вже втратили можливість реалізації.

З творами молодих знайомитись —

що може бути золотіше?

Та й чого соромитись,

що ти вже так

та й не напишеш?¹⁰

«Ти вже так не напишеш», — цей висновок звучав природно для П. Тичини 60-х років. Він розумів: талант розміняно на дрібниці, на сухозлотицю бездарних віршоподібних творів, що служили сьогоднішньому дневі і вже з-під пера виходили мертвонародженими. Якесь навіть найінакше заздрість молодим поетам, що здатні «писати про душу народу», звучить в цьому вірші.

Чи ось такий катрен:

Молоді таланти, вам привіт і шана!

Найчудесніше звучання вашої поезії!

Лиш чомусь нема уваги ані до В'єтнама,

До Анголи, Мозамбіку так і до Родезії.¹¹

Цей коротенький вірш може видатися смішним і дійсно пародійним. Але тільки тим, хто не помітить в ньому поетового болю за несправедливість у світі. Інша справа, що змудливі роки плину проти течії власного таланту вже відчутно заважають П. Тичині перелити почуття у відповідну образну оболонку. Звідси у вірші — прямолінійність, звідси —

аплікація географічних назв, немов у передовиці газети, звідси — ефект римованої прози. Без сумніву, поет вболіває так само щиро, як і в збірці «Замість сонетів і октав», і так само неприйнятна йому людська жорстокість, — коли в 1967 р. він пише: «І кожний постріл на оцій планеті // вистрілюється в серці у моїм». Сила переживання — та ж сама, але надто вже неспівмірні «вагові категорії» поета наприкінці життя і поета двадцятих... Та час від часу з'являються прекрасні, проникливі рядки, перейняті все тим же болем за людину, болем, який несуть, наче тяжкий хрест, мислителі і справжні поети:

Бо не в собі ж я, а увесь — на людях,
бо все моє — чи зблизька чи здаля.
Тому — земля кипить, як серце в грудях,
і серце стогне, як уся земля.¹²

Вірш «В серці у моїм» — це поетичний заповіт П. Тичини, в якому чуються нотки вибачення за свою провину перед народом і перед власним талантом. І головне — чується нестрачена любов до людей. Але — життя прожите, і прожите не тільки під знаком любові. Бо, крім любові, поетом рухали ще два психологічні чинники: страх і віра. Страх — це зрозуміло. Багато хто з митців мусив мімікувати, пристосовуватися до обставин життя, диктованих системою. Шляхом зміни голосу довелося піти і Павлові Тичині. А що до віри... Чому б не припустити, що поет (ще тоді, у 20—30-і роки) справді повірив у те, ніби доба старого мистецтва відмерла, що нова доба вимагає зовсім інших, конвейерно-агітаційних мистецьких виявів, висуває нову шкалу художніх вартостей? Адже господарі епохи, що посягали навіть на вікові морально-світотрядні устої людей (згадаймо хоча б не такі давні за часом маланчуківські плани заміни релігійних свят радянською обрядовістю типу «свята Серпа і Молота»), заявляли і про народження якісно нової літератури... Саме таку ерзац-літературу закликали — і змушували — творити ті, кому доручено було «відповідати» за естетичне виховання... народу». ¹³ Експерименту, подібного до створення «радянської» свідомості, світова історія ще не знала. Звісно, П. Тичина міг щиро вірити в гуманістичні цілі радянського керівництва, в те, що на 1/6 земної кулі справді народжується нове, небувале суспільство вільних і щасливих людей. Ця віра, помножена на страх (парадоксальний симбіоз!), і ліпила з першорядного поета-лірика бездарного римуваньника, «борця за мир», а також за врожаї та надолі. Можливо, Тичині здавалося, що писана ним колись поезія — то безживні, непотрібні, застарілі зразки (згадаймо настанову В. Маяковського — теж «глащатая революции»: «В наше время — тот поэт, тот — писатель, кто полезен»). А, навпаки, оспівування «звершень» радянських експериментаторів — то дійсно пісня нового часу: зразок мистецтва, що зароджується в СРСР і становить собою мікромодель світового майбутнього мистецтва. Як пише Л. Новиченко з цього приводу, П. Тичина «приходить до висновку про глибоку кризу тогочасної буржуазної культури: «на культурах всього світу майові губки поросли». І підвела Тичину, як вважає критик, «надмірна і некритична довіра до «велінь епохи» в 30-х роках.» ¹⁴

Можливо, П. Тичина чекав на теренах Союзу появи нового мистецтва, натхненного «веліннями епохи», і взявся активно його творити, зневірившись у тому, що віднині й по віки вічні які-небудь інші твори матимуть визнання і вартість в його вітчизні... Навіть в останній рік життя він записує: «Тільки той є поет, хто своїми творами зачіпає струни душі кожної працюючої людини». ¹⁵ «Масовізм» в'ївся в його творче ество, і навіть наодинці з собою поет продовжує мислити категоріями сопреалізму — вже як філософії, як естетики. Трансформувавшись із елітарного (в доброму розумінні) поета в «масовика», П. Тичина став передовим оспівувачем комуністичного «походу гідного»...

У підручниках, посібниках для шкіл його іменували класиком. Мало хто із сучасників удостоювався цієї честі. Радянська система зробила поета одним з авторів ідеологічного кодексу. За його творами молодші покоління мусили вчитися любити Батьківщину (себто Радянську імперію), бути відданими ідеям комуністичної партії, виховувати в собі риси «нвої людини»... Несправжній, препарований Тичина возводився в ранг найбільших авторитетів ідеології. Багато його висловів цитуються як афористичні. Загляньмо до збірника «1000 крилатих виразів української літературної мови» (упорядники — Коваль А., Коптілов В., виданий 1964 року). Зрозуміло, збірник відчув на собі впливи епохи... По одному афоризму внесли в образну мову українського народу Остап Вишня, Я. Галац, М. Рильський, В. Сосюра. Тичинівських висловів — 7. Зі всіх майстрів мовної образності ХХ століття більше позицій в книзі належить лише В. Леніну — 9. Промовистий факт, чи не так? Всі сім крилатих висловів П. Тичини так чи інакше ідеологізовані — коли не самі по собі, то завдяки поясненням. Наприклад, щодо «Перемагають і жить»: «назва збірки стала крилатим висловом-гаслом, що виражає історичний оптимізм радянського народу». З висловом «Партія веде» — все зрозуміло. А ось ще один: «Не той тепер Миргород, Хорол-річка не та». Це «прислів'я» має бути, за поясненням авторів, символом соціалістичних змін, втіленням прогресу. «Вітер з України» — теж символ революційних (жовтневих, природно), змін. «Серцем кучерявий» — «людина нового світу», вислів «чуття єдиної родини» поет вживає, «уславлюючи дружбу народів Радянського Союзу».¹⁸ Іконізація не тільки образу П. Тичини, але й чи не кожного його слова — байдуже, художньо здорового чи малокровного — йшла тільки на шкоду поетові. Крім того, навіть політично нейтральні (і часом досить влучні, по правді афористичні) фрази поета ставились на ідеологічні котурни, втрачаючи свій універсальний, справді поетичний зміст...

Поет перетворювався на чиновника. Безліч задуманого лишалося невітленим. «Сьогодні було в мене 3 засідання. А творчість стоїть»,¹⁹ — пише П. Тичина в лютому 1939 року. Все було в цілком радянських традиціях: обраний владними структурами громадянин (будь то передовий шахтар, чабан чи письменник) мусить перебувати на високих державних посадах, брати ілюзорну участь в керівництві державою, розіжджати по зустрічах та конференціях. Не йшлося про власну працю поета, про інтим його творчого світу, про якусь інтелектуальну свободу. Майже ніде, нікому (за винятком відомої розмови з М. Неврлім) не пожалівся П. Тичина на свій глибокий внутрішній розлам, на страшний тягар, що гнітив його десятиліттями... Втікав до розділів симфонії «Сковорода», до постаті геніального, «не спійманого світом» філософа, але так і не завершив цього найбільшого свого твору. І навіть у цій поемі, що не була ідеологічним замовленням, що служила прихистком від офіціозу, часто не може автор збутися найжджених колій революціонізаторства, «биття», «класовості». Як писав (може надто категорично) В. Стус, у симфонії П. Тичина вивів філософа-«старчика» зятим марксистом. Трагедія полягала в тому, що ранній поетичний голос у всій широті діапазону так і не повернувся до зрілого Тичини.

В щоденникових записах останніх літ життя поет часто вдається до спогадів дитинства, юності, часто «з вікна міністерства» задивляється у природу, намагаючись збагнути її, провідчувати, як колись... Його проймає туга за тим, справжнім світом — який бачився йому в добу «Сонячних кларнетів» — світом добра, світла і гармонії. «О, виведіть мене звідси, винесіть на крилах — крізь товщу кам'яну, закам'янілу — і поставте на м'який ґрунт землі — в саду, у полі, на березі річки, на горді!»²⁰ Так розпачливо описує автор свої почуття вві сні, візію похму-

рих Іллінських печер — спогаду далекого дитинства. Чи лише сном навіяний був цей розпач?

Поет, ставши невідьником свого міфічного, фальшивого іміджу, витвореного пропагандою, поволі вичерпувався як поет. Міф затуманив істину. І, крім того, міф ще й коригував істину — Тичина писав уже те, що вимагав його образ партійного співця. Він вже не міг вийти за вказані рамки далеко. Система започаткувала творення міфу з Тичини, а далі вже сам поет продовжив і поглибив міфологізацію — під впливом, очевидно, все того ж «держстраху» (за висловом Л. Новиченка).

Ми лише пунктирно зачепили складну проблему творення офіційного «портрета» П. Тичини протягом десятиліть. Так чи інакше — «пізній» Тичина також є явищем літератури. Не виключено, що критична думка надалі все рідше звертатиметься до такої «невдячної» теми, як «радянська» поезія П. Тичини. Та відкинувши істинно більшовицьку абсурдну тенденцію аналізувати проблеми науки з оглядкою на політику, не можемо обходити мовчанкою жоден факт творчої біографії. Бо Тичина-геній і Тичина-«радянський поет» неподільні, і єдино продуктивним шляхом буде цілісність підходу до обох іпостасей «феномена доби». Співець має повернутися до власного народу справжнім лицем, хоч воно часом і скривлене до невпізнання гримасою болю. В українській поезії нового часу важко відшукати постать своєріднішу, драматичнішу і суперечливішу, ніж постать Тичини. Перед сьогоднішніми дослідниками, над котрими вже не тяжіють ні ідеологічні догми, ні якісь умовності, притаманні сучасникам Тичини, стоїть завдання подати об'єктивний, невикривлений, всебічний образ поета не минаючи жодної зі сторін його творчості. Бо творчі злети й падіння П. Тичини — то все свідчення епохи, то все штрихи — до портрета митця й до картини того часу. І нам ще довго проходити лабіринти його складного шляху, щоб розпізнати справжню сутність митця. Триває пошук, триває наближення до Тичини, себто до розгадки таємниці генія.

Джерела та література

1. Тельнюк С. Містифікація генія в тоталітарному пеклі // Дніпро. — 1991. — С. 184.
2. Стус В. Феномен доби (Сходження на Голгофу слави). — К., 1993. — С. 92.
3. Тельнюк С. Вказ. праця. — С. 183.
4. Новиченко Л. Поезія і революція. — К., 1979. — С. 24.
5. Тичина П. Твори: У 12 т. — К., 1983. — Т. 1. — С. 287.
6. Тельнюк С. Вказ. праця. — С. 182.
7. Тичина П. Твори... Т. 3. — С. 316.
8. Тичина П. Із щоденникових записів. — К., 1981. — С. 98.
9. Там само. — С. 99.
10. Тичина П. Твори... — Т. 3. — С. 259.
11. Там само. — С. 246.
12. Там само. — С. 305.
13. Тельнюк С. Молодий я, молодий... (Поетичний світ Павла Тичини (1906 — 1925)). — К., 1990. — С. 9.
14. Новиченко Л. Тичина і його час: незайві доповнення // Радянське літературознавство. — К., 1989. — № 3. — С. 9, 18.
15. Тичина П. Із щоденникових записів... — С. 397.
16. Коваль А., Коптілов В. 1000 крилатих виразів української літературної мови. — К., 1964. — С. 359.
17. Там само. — С. 649.
18. Там само. — С. 522.
19. Тичина П. Вказ. праця. — С. 112.
20. Там само. — С. 255.